

Pogány György

Eszterházy Károly kulturális hagyatéka

A magyar katolikus egyház tizennyolcadik századi története nem nélkülözi a nagy formátumú, nemcsak a vallási megújulást, de az egész nemzetet szolgáló intézményeket alapító főpapokat; elég, ha *Klimó Györgyre*, *Batthyány Ignácra*, *Patachich Ádámra* gondolunk. Közülük is kiemelkedik *Eszterházy Károly* (1725–1799) egri püspök. Csaknem négy évtizeden keresztül állt az egyházmegye élén – sem előtte, sem utána nem töltött ennyi időt más egyházfejedelem ebben a tisztségben –, működése még ma, több mint kétszáz esztendővel halála után is meghatározza a város és a régió életét, hiszen Heves vármegye főispánjaként is sokat tett tágabb környezete felvirágoztatásáért. Értelemszerűen elsősorban a római katolikus egyházi megújulást szolgálta, de intézkedései, alapításai átfogták a korabeli élet valamennyi szegmensét, építkezései pedig máig hatóan fémjelzik püspöki székhelye arculatát.

Életművének feltárására, megóvására 2014-ben az Egri Hittudományi Főiskola és az Eszterházy Károly Főiskola – 2016 óta egyetem – *Esterhaszjanum Tudományos Kutatócsoport* néven munkaközösséget alapított, amely céljai elérése érdekében konferenciákat, tudományos tanácskozásokat szervez, valamint kiadói tevékenységet folytat. Az eddig megrendezett konferenciákon elhangzott előadások tanulmányra szerkesztett változatát tartalmazza a *Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspökök szellemi és épített örökségéről* című kötet, amely egyúttal az *Eszterházy Károly egri püspökök és kora* című sorozat indító tomusa. A könyvben tizennyolc szerző tizenöt tanulmánya kapott helyet.

A kötet első közleménye *Bitskey István* tollából származik: *Eszterházy Károly korának katolikus megújulási törekvései*. A tudós szerző írása alapos, a legújabb nemzetközi, főleg német eszme- és egyháztörténeti kutatások eredményeit is felhasználva taglalja a püspök korának egyházi viszonyait, amelyek alapvetően meghatározták Eszterházy személyiségét és magyarázatot adnak törekvései indokaira is. A felvi-

lágosodás nem maradt elszigetelt jelenség a tizennyolcadik században, nemcsak a világi gondolkodókat érintette, hanem nagyhatással volt a kor egyházi megújulási törekvéseire is. Megjelentek „az új tudományos eredményeket kamatoztató”, hit és ráció egyeztetését megkísérlő eszmei áramlatok, mint a tizenhetedik századi janzenizmus, illetve *Ludovico Antonio Muratori* (1672–1750) gondolatai, melyek a magyar főpapság nézeteit is jelentős mértékben befolyásolták. Mint Bitskey István írja, „A kora kereszténység tiszta erkölcsiségét, az askétikus spiritualizmus követelményét, a formalítások túlsúlyától és babonás hiedelmektől megszabadított kegyességi gyakorlatot, a társadalmi szolidaritást és az életvitel pallérozottságát sugalló felfogása Eszterházy Károly mentalitására is félre nem ismerhető hatást gyakorolt”. A nemzetközi szakirodalomban vannak olyan nézetek, miszerint II. József intézkedéseiben korántsem egyházellenességet kellene látni, mert a jozefinizmus reformok révén a modernizálódást jelentette volna, a felvilágosodás racionalizmusának, gyakorlatiasságának hitéleti recepcióját kívánta az uralkodó megvalósítani. A magyar egyház mindenestre szembekerült ezekkel a törekvésekkel, az észelvű újításokkal és az egyházszervezeti keretek alapvető átalakításával, részben Róma-hűsége, de részben a németesítési tendencia miatt.

Mindezen szellemi hatások és Eszterházy Rómában, a *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ban folytatott tanulmányai alapozták meg széles körű műveltségét, kivételes intellektuális képességeit, amelyek elvezették az egyetemalapítás gondolatához. Igaz, a kezdeményezés még elődjétől, *Barkóczy Ferentől* származott, de ő esztergomi érsek lett, és az univerzitás alapításának konkrét lépései utódjára maradtak. Eszterházy erőfeszítéseit *Verók Attila* taglalja *Az egyetemépítő Eszterházy Károly* című tanulmányában, meggyőzően bizonyítva, hogy az intézmény működéséhez fűződő elgondolásait a német protestáns felsőoktatásból, a hallei és göttingeni univerzitás tanulmányozásából alakította ki. Eszterházy nagyon fontosnak tartotta a természettudományok oktatását – többek között ezt szolgálta volna az elkészült csillagvizsgáló – és elindította az orvosképzést is, mely néhány éven keresztül működött. Az egyetem pompás épülete elkészült, a nagyszabású tervek azonban a Habsburg uralkodók ellenállásán megtörttek, így nem jött létre a tizennyolcadik században Egerben egyetem. Ugyanakkor Verók Attila összegző megállapítása szerint, ha de jure nem is, de facto ő tekinthető az egyetemi gondolat kiteljesítőjének és a korabeli Európában senki más nem áldozott ekkora összeget, mintegy kétmillió forintot felsőoktatási intézmény számára, ezért Eszterházy Károly teljes joggal tekinthető a ma nevét viselő egeri univerzitás alapítójának.

Az irdatlan összeg részben a püspökség bevételeiből származott, de Eszterházy bőségesen áldozott a célra saját vagyonából is. *Fülöp Éva Mária Az Eszterházy-uradalom gazdálkodása a 18. században (Pápa – Ugod – Devecser)* címmel mutatja be a püspököt mint földesurat. Eszterházy a gazdaságirányításban is kiváló képességűnek bizonyult, bár természetesen az uradalom konkrét irányítását megbízottai,

elsősorban *Balogh Ferenc* jószágkormányzó, majd halála után a mindenkori pápai prefektusok látták el.

Eszterházy Károly egyetemalapítási terve ugyan meghiúsult, ám a kapcsolódó, az oktatást segítő és szolgáló intézmények – a csillagvizsgáló, a nyomda és a könyvtár – megkezdték működésüket. A kötet tanulmányainak egy része a bibliotéka különféle gyűjteményegységeit, illetve különleges könyveit tekinti át. *Dinnyés Patrik* írása két egyházi szláv nyelvű Bibliát mutat be: *Erzsébet-Bibliák az Eszterházy-gyűjteményben – Cirill betűs kiadványok az egri Főegyházmegyei Könyvtárban*. Oroszországban 1751-ben, *Erzsébet* cárnő uralkodása alatt látott napvilágot a revidéalt szövegű Szentírás és az utókortól az uralkodónőről kapta nevét a kiadvány. Ezen Szentírás egy 1762-es és 1766-os, negyedik és ötödik kiadása található Egerben. Eszterházy azért gondoskodott szláv nyelvű és cirill betűs nyomtatványok beszerzéséről, mert az egyházmegyében nagy számban éltek görögkatolikus vallású ruszinok, és ezek a könyvek az Egerben tanuló diákok tanulmányait voltak hivatva segíteni. Érdeemes megemlíteni, hogy a püspöki nyomda megpróbált engedélyt szerezni cirill betűs kiadványok nyomtatására, de a hatóságok ehhez nem járultak hozzá.

Részben kapcsolódik az íráshoz *Miskei Antal* közleménye, aki a téka egyik címeliáját ismerteti *Az Egri Egyházmegye papságának liturgikus könyve (1768)* című dolgozatában. A *Rituale Agriense* az egyházmegye plébánosainak készült könyv volt, mely a szentmisén kívüli teendők végzéséhez nyújtott a papoknak támogatást. A kiadvány helyenként négy – latin, magyar, német és „szláv” – nyelvű volt és a tanulmány írójának véleménye szerint a szertartáskönyv a görögkatolikus felekezeti ruszin népesség pasztorációjának segítésére készült.

Csorba Erzsébet, *Nagy Andor* és *Ujfaludi László* jegyzi az *Eszterházy Károly egri püspök könyvtárának csillagászati könyvei* című cikket. Eszterházy meggyőződése volt, hogy korának magas színvonalú egyetemi oktatásához nélkülözhetetlen a csillagászat. Ezért építtette fel a csillagásztornyot és rendeztette be korszerű műszerekkel, alkalmassá téve az asztronómia elméleti és gyakorlati oktatására. Gondoskodott a szükséges szakirodalom beszerzéséről is. A tanulmány a bibliotéka 1800 előtti impresszumú köteteit tekinti át. A könyvek összegyűjtésében és a csillagvizsgáló torony kialakításában egyébként *Hell Miksa*, a korszak nemzetközileg is számon tartott csillagásza támogatta. 1799-ben az asztronómiai kollekció már mintegy 350 kötetet számlált és a tizenhetedik, tizennyolcadik század szinte valamennyi jelentős csillagászati könyvét sikerült a püspöknek megszereznie.

Kiss Gábor írása a bibliotéka egyházi jogi kiadványait tekinti át: *Az egri Főegyházmegyei Könyvtár egyházi jogi állományának vizsgálata a könyvtár alapításától 1899-ig*. Eszterházy püspök a könyvtár alapításával elsősorban a felsősoktatást kívánta szolgálni, ezért a négy fakultás – teológia, jog, bölcsélet, orvostudomány – számára arányosan gondoskodott a könyvek beszerzéséről, értelemszerűen ebbe a sorba illeszkedett az egyházjog (kánonjog) szakirodalma is. A szerző 1899-ig

vizsgálja a bibliotéka ezen részét, addig 1541 kötetet számlált az egyházjog. Ha 1800-ig nézzük a számszerű adatokat, mintegy kilencszáz művet találunk, vagyis az állománynak ez a része az, amely elsősorban a püspökhöz köthető. A könyvek túlnyomó többsége latin nyelvű volt – megfelelően a római katolikus egyház hivatalos nyelvének. A szerző összegző megállapítása szerint nem csupán a teológiai szakkönyvtár vonatkozásában, de a teljes állomány tekintetében is jelentősnek mondható, és jól felismerhetően nemcsak a felsőoktatás számára szolgált forrásként, hanem a szentszéki jogszolgáltatás, bírászkodás tekintetében is.

A barokk kor hitéletének jellegzetes grémiumai voltak a vallási társulatok, amelyek a hívek lelki életének elmélyítését szolgálták a rendszeres havi összejövetelekkel és az egyházi ünnepek, főleg az Oltáriszentséghez köthetők közös megélésével. *Horváth István* és *Tengeley Adrienn* közös tanulmányban ismerteti meg olvasóival az egyik ilyen testület 1783-as szabályzatát: *Az egri egyházmegyei Oltáriszentség Társulatok 1783-as regulája*.

Hamzók Judit közleménye Eszterházy Károly – ma úgy mondanánk – szociálpolitikai intézkedéseire szolgált adalékokat: *A „gyámoltalanok” örökségének nyomában. Esettanulmány a Nemes Kilián István (1733–1825) egri közgyám ellen indított per tanulságairól*. A dolgozat az árván maradt *Detelli* testvérek gyámjuk ellen indított perét mutatja be. *Detelli Anna Mária* két panaszkérvényben fordult a püspökhöz, sérelmezve Kilián István közgyámi vagyongazdálkodását, és Eszterházy Károly a levelekre írt megjegyzéseiben utasította Eger város tanácsát, hogy a vitás ügyet igazságos módon rendezze. A bemutatott esettanulmány Eger és Eszterházy püspök kapcsolatrendszeréhez nyújt fontos adalékokat és rávilágít arra, hogy mennyire fontosnak tartotta az eseteket, az árvák védelmét.

Eszterházy Károly kiváló művészeti ismeretekkel rendelkező mecénás volt, aki biztos kézzel választotta ki az építkezéseit és nagyvonalú elképzeléseit megvalósítani képes művészeket. Három tanulmány tekinti át a püspök egri mecénatúráját. *Löffler Erzsébet* *Eszterházy Károly püspök és székhelye, Eger városa* című tanulmányában egri építkezéseit ismerteti. Mint megállapítja, „valóban koncepciózusan folytatta székvárosának fejlesztését, építkezéseinek célja egy intézményrendszer megvalósítása volt.” Az általa emeltetett épületek elsősorban a kultúrát és a vallási életet szolgálták, de akadtak szociális célúak vagy a város árvízvédelmét erősítő építkezései is. Nem az öncélú luxust kívánta szolgálni például a püspöki palota építésével, személyében roppant puritán volt, hanem hivatalának, illetve az egyháznak kívánt méltó hajlékot teremteni. Nem egyszerű megrendelő volt, hanem igényes műértő, az általa alkalmazott művészeket személyesen instruálta, és egy-egy templom vagy épületbelső ikonográfiai programját maga alakította ki. Egy tervezett épületet, a székesegyházat azonban nem sikerült felépíttetnie. Tervét ugyan elkészítette, de a kivitelezésben megakadályozta halála, így az egri katedrális utóda, az immár érsekséggé emelt, de területében megkisebbedett egri fő-

egyházmegey élen álló főpap, *Pyrker János László* (1772–1847) emelte *Hild József* (1789–1867) terevei alapján klasszicista stílusban.

Köves-Kárai Petra Eszterházy és az általa legtöbbet foglalkoztatott festőművész, *Johann Lucas Kracker* (1719–1779) kapcsolatát tekinti át *Eszterházy Károly püspök mecénási együttműködése Johann Lucas Kracker festővel* című publikációjában. Kracker az 1750-es években került kapcsolatba magyarországi megrendelőkkel, Eszterházytól 1764-ben kapta első megbízását, a régi székesegyház Mária-kápolnájának és a püspöki palota kápolnájának freskóit festette meg. Kracker 1768-ban házat vásárolt Egerben és családjával együtt ott élt attól kezdve. Az egyházmegey számos templomának oltárképét ő festette. Legkiemelkedőbb alkotása a könyvtár menynyezeti freskója, amely a püspök elgondolásainak megfelelően a tridenti zsinatot ábrázolja. A líceum egyéb helyiségeinek kifestésében megakadályozta halála, de Kracker így is roppant jelentős művészeti életművet hozott létre Egerben, illetve az egyházmegeyében.

Lipp Mónika dolgozata a püspök mecénatúrájának egy másik szegmensét mutatja be: *Eszterházy Károly püspök Szűz Mária iránti tisztelete – műalkotások tükrében*. A barokk korban általánosnak mondható Szűz Mária-kultusz különösen mélyen érintette a püspök lelki életét, a tanulmány azokat a műalkotásokat taglalja, amelyek kifejezik Eszterházynek a Szűzanya iránti tiszteletét. A bemutatott monumentumok között akad festmény, rézmetszet, püspöki mitra (püspöksüveg), szobor, textília – mind-mind tanúsítja elmélyült hitéletét, hiszen a műtárgyak személyes elgondolásainak materializálódott művészeti alkotásai voltak.

Bartók Béla az egyházfő egri emlékezetét mutatja be *Eszterházy Károly püspök emlékezete Egerben 1925-ben* című tanulmányában. Születése kétszázadik évfordulójára emlékezett abban az esztendőben a város és az érsekség, illetve az egri káptalan. Szomorúan állapította meg egy cikk, hogy „Eger városán kívül vajmi kevesen ismerik már Esterházy püspök nevét, sőt Egerben is sokan vannak, akik nem tudják az Esterházy név jelentőségét”. Ezt próbálta megváltoztatni *Szmmrecsányi Lajos* érsek 1925. május 4-én tartott emlékbeszéde, amelyben elődje érdemeit méltatta. A főpap egyúttal meghirdette a meglehetősen rossz állapotban lévő Líceum felújítását. Nem is kizárólag az idő okozta az épület állagának romlását, hanem a néhány hónappal korábban pusztító földrengés. A helyreállítás befejeztével avatták fel Eszterházy püspök emléktábláját a Líceum épületében. A szerző írásában bemutatja az egyéb egri megemlékezéseket, így a Gárdonyi Géza Társaságét és a cserkészekét. Eszterházy életműve egyébként bizonyos aktuális politikai értelmezésbe illesztve jelent meg a korszakban, a nemzeti kulturális újjászületés nagy alakjaként kezdték láttatni, vagyis a gróf *Klebelsberg Kuno* nevével fémjelzett művelődéspolitikai egyik fontos személyiségének.

Eszterházy püspök mecénási tevékenységének fő helyszíne Eger volt, ugyanakkor mint földbirtokos szorosán kötődött Pápához és a mezőváros szépítését is szívügyének tekintette. A kötetben két tanulmány foglalkozik a püspök pápai

építkezésével, nevezetesen az új, monumentális plébániatemplom felépítésével. Haris Andrea *Eszterházy Károly és pápai parochialis temploma. Építészeti források* című közleményében a plébániatemplom felépítését taglalja a fennmaradt levéltári források segítségével. A *Fellner Jakab* tervei alapján épülő templom a Tatán (szintén Eszterházy-birtok) épült templomot követte, és nagyszabású városrendezési elgondolásokat is végre kellett hajtani. Eszterházy elgondolásának megfelelően a város új főterén épülő templom nem a kastély együttesében kapott helyet, mint a szerző írja: „Pápán a földesúri hatalmat jelképező kastély és a városi plébániatemplom, közelségük ellenére, az építészeti egység megteremtése nélkül épültek fel.” Ha a templom elhelyezése nem is igazán szerencsés, az tény, hogy az építmény monumentális hatást kelt, a hazai barokk legnagyobb plébániatemploma lett, és mint ilyen jól jelképezte Eszterházy főpapi és világi földesúri hatalmát. Ezt szolgálta egyébként a templom belső kialakítása is, amelyet *Hermann István* tanulmánya ismertet egy DVD-melléklettel együtt: *Gróf Esterházy Károly egri püspök magánuradalmának Főtemploma, a pápai Nagytemplom (belső architektúra)*. (Hermann István a kötet többi szerzőjével ellentétben Esterházy névformát használ). A templom freskóit *Franz Anton Maulbertsch* (1724–1796), a barokk korszak jeles osztrák festője készítette 1781 és 1783 között, aki számos magyarországi munkát vállalt; Eszterházy Egerben is foglalkoztatta. A három kupolafreskó, a szegélyképek és a főoltárkép együttesen mondják el *Szent István* vértanú életét. A templom képeinek témája hasonlít a római Sancto Stefano Rotondo templom festményeire; Eszterházy számára ez a római templom nagyon jelentős volt, ugyanis ott szentelték pappá. A főoltáron kapott helyet *Szent István* és *Szent László* király cararai márványból készült szobra, *Philip Jacob Prokop* (1740–1814) alkotásai.

A kötetbe szerkesztett tanulmányok méltó módon tárgyalják Eszterházy püspök sokoldalú, jelentős munkásságát. Az egyes dolgozatokhoz kétnyelvű tartalmi összefoglalás kapcsolódik. Az egyik nyelv angol vagy német, a másik – minden esetben – szlovák, aminek az az oka, hogy a kutatócsoport az elmúlt években szoros együttműködést alakított ki az egykori semptei Eszterházy-uradalomhoz tartozó Szenc város történeti múzeumával. A kiadvány használatát jelentős mértékben megkönnyíti a személy- és földrajzi nevek mutatója.

Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről / szerk. Dinnyés Patrik, Nagy Andor. – Eger : Líceum Kiadó, 2020. – 260 p. : ill. ; 24 cm + 1 DVD (Eszterházy Károly püspök és kora ; 1.)